

EMILIJAN CEVC

UMETNOSTNI ZGODOVINAR PROF. FRANCE STELÈ
IN LOŠKO OZEMLJE

Približno v dneh, ko bo tale letnik Loških razgledov prišel v roke naročnikov, bo poteklo sto let, kar se je 21. februarja 1886 rodil v Tunjicah pri Kamniku umetnostni zgodovinar, konservator, univerzitetni profesor in akademik — dr. France Stelè (umrl 10. avgusta 1972 v Ljubljani). Tega zaslužnega, izredno razgledanega moža, ki je posegel na različna področja slovenskega kulturnega življenja in dosegel mednarodni ugled, štejemo po pravici med utemeljitelje slovenske umetnostne zgodovine. Pred Steletovim nastopom je bila vednost o umetnostni preteklosti naše domovine podobna razsutemu gradivu, iz katerega ni bilo mogoče sezidati celovitejše stavbe, razen tega pa se je nenehno vsiljevala misel — in celo prepričanje — da so nam likovno umetnost vse do praga našega stoletja podarjali tujci, da je bila slovenska zemlja samo kulturna in umetnostna provinca nemških in italijanskih sosedov. Stelè je prvi zavestno in prepričujoče poudaril, da imamo Slovenci tudi svojo umetnost, kakor imamo svojo zgodovino. Odkrival je naše umetnostne spomenike od zgodnjega srednjega veka do naših dni, jih vrednotil in jim določal mesto in pomen v našem kulturnem in nacionalnem življenju — a hkrati tudi v evropskem umetnostnem krogu. Ob umetninah so zaživeli njihovi ustvarjalci. Mojstri, od katerih smo mnoge poznali le po imenih, so vstali iz mraka preteklosti, obloženi z lepimi darovi: z arhitekturami, kipi, slikami..., še tisti so zaživeli, ki jim ne poznamo imen, marveč le njihovo delo. Seznanom umetnikov, ki so jih zbrali razni zavzeti raziskovalci že pred njim — med glavnimi je bil msgr. Viktor Steska! — je pridružil Stelè še množico novih imen, predvsem pa je njihovo delo povezal v živ organizem umetnostnega življenja v naši preteklosti. Prav tako pa je zavzeto podoživljal, spremljal in podpiral tudi umetnost svojega časa.

Če prelistavamo številne terenske notese, v katerih je Stelè popisoval spomenike že kot študent umetnostne zgodovine, nato kot konservator za Kranjsko pri dunajski Centralni komisiji za varstvo spomenikov in po prvi vojski kot konservator za Slovenijo, nato pa še kot s terenom nenehno povezan univerzitetni profesor, naletimo že na prvih listih na zapiske iz Škofje Loke in z loškega ozemlja, ki se v poznejših letih še pomnože. Seveda naletimo najpogosteje na popise cerkva, v katerih so bile odkrite srednjeveške stenske slikarije; te so bile predmet Steletove doktorske disertacije in vse življenje v ospredju njegovega posebnega interesa. Prav loško ozemlje pa je s spomeniki te vrste zelo bogato! Stelè ga je vnovič in spet obiskoval in obiski s študenti umetnostne zgodovine na Suhi in v Crngrobu so bili kar v rednem programu seminarских vaj.

Že leta 1910 se je Stelè lotil nadrobnega, z doktorsko tezo povezanega študija srednjeveških stenskih slikarij. Tako ga že v septembru 1910 zasledimo

Prof. France Stelè ob cerkvenih freskah na Suhi leta 1928

na obisku na Gostecem, na Godešiču in na Suhi. Malo pozneje, 1. oktobra, je v Crngrobu popisal slikarije v severni ladji in prebral letnico Bolfgangovih fresk, še istega dne pa je navdušeno popisal tudi freske na Križni gori, dasi mu vsebina legend sv. Urha in sv. Korbinijana še ni bila popolnoma znana. Podatke o takih obiskih bi lahko še naštevali, saj so se s konservatorsko službo še pomnožili. A zdaj so se predmetno razširili in gotskim freskam so se pridružili novi motivi. Leta 1912 je, recimo, priklicala Steleta v puštalsko graščino Quaglijeva baročna freska Snemanje s križa in leto pozneje je obranil škofjeloško župnijsko cerkev pred župnikom, ki je imel že odobrene načrte za njeno prezidavo in je na tihem gojil še željo, da bi odstranil iz cerkve marmornata baročna oltarja... Za loško umetnostno bogastvo so bila posebno rodovitna leta 1931—1936, ko je v Stari Loki kaplanoval za umetnost zavzeti Janez Veider, avtor prvega in za svoj čas imenitnega vodnika po Crngrobu. Razumljivo je, da se je konservator Stelè z njim kmalu povezal kot z najboljšim pomočnikom; po osvoboditvi je Veider pri Steletu dokončal tudi študij umetnostne zgodovine in dosegel doktorat. Na Loškem sta skupaj odkrila več stenskih slikarij, med drugimi tiste na crngrobški cerkveni fasadi z ikono-grafsko izredno vabljivo fresko Svete Nedelje. V Steletovih konservatorskih poročilih v Zborniku za umetnostno zgodovino, v študijah in razpravah se kar vrste spomeniki z Loškega — mesto samo, pa Suha, Sopotnica, Sv. Križ nad

Selci, Bodovlje, Sv. Lovrenc, Sv. Tomaž, Sv. Barbara, Križna gora, Sv. Ožbolt, Sv. Andrej, Gosteče, Godešič, Pevno itd. Prav v tem geografskem kompleksu je Steletu dozorela teza o italijansko šolanih, iz Giottovega slogovnega nasledstva izhajajočih »furlanskih« in severnoitalijanskih mojstrih, katerih stenske slikarije krasi od druge polovice 14. stoletja dalje — začeni s crngrobsko fasado — in tja do srede 15. stoletja cerkvene stene, kajti prav na Loškem je njihova gostota največja. Ta resnica se je Steletu povezala s pomembno prometno potjo od Čedad do Kobarid, Tolmin in Poljansko dolino na Škofjo Loko, po kateri naj bi ti mojstri prihajali iz Furlanije na Gorenjsko in naprej. Ob izredno dekorativnem vtisu in ob ikonografski zrelosti fresk v prezbiteriju na Suhi kot klasičnem primerku poslikanega gotskega prezbiterija, je našel Stelè duhovito primerjavo, češ da se gledalcu zazdi, kakor bi se nad njim v zvezdnato rebrastem oboku razprl pisan pavji rep. In doživetje notranjščine podružnice na Gostečem je popisal kot »lepotno enega najučinkovitejših notranjih prostorov naše domovine. Preprosto pravokotni prostor je spremenjen v odlično, pri tem pa prav toplo učinkujočo notranjščino s tem, da je opremljen z bogato kasetiranim in slikanim lesenim stropom iz konca 17. stoletja, s kmečko primitivnim lesenim korom in s slikami iz prve polovice 15. stoletja na stenah... Kakor velika preproga, okrašena s figuralnimi podobami, pokriva slikarija v nepretrgani vrsti steno; le na vrhu in na spodnjem robu je slikarija resnično omejena, prizori v njej so oddeljeni drug od drugega komaj razločno z dekorativnimi pasovi... Ta vtis je pa še poudarjen s slikanim zastorom, ki pokriva pritličje... Čeprav strop ni več srednjeveški, ampak po svoji obliki ustreza že novemu renesančnemu lepotnemu občutju, se vendar popolnoma veže s slikarijo v naravnost klasično celoto, ki med vsemi našimi spomeniki še najbolje kaže, kakšen je bil ideal naše srednjeveške cerkvene prostornine«. (Cerkveno slikarstvo med Slovenci I., Celje, 1937, 12—14.) V vodniku po Crngrobu je kar celo poglavje, dobrih šest strani, posvečenih estetskemu doživetju tega enkratnega spomenika kot »združitev pokrajinskega razporeženja s poglobljenim umetniškim dejanjem«. Prvo doživetje je že lega v pokrajini, drugo freske na zunanjščini, nato pa iz različnih stavbnih faz sestavljena notranjščina s sugestivnim prelitjem mračnih ladij v polno svetlobo dvoranskega prezbiterija z bogastvom zlatega velikega oltarja... »Tu ne vlada več samo obredna funkcionalnost, temveč, kakor v gotski katedrali, čisto razporeženje v zlatem oltarju osredotočenega prostora, ki osvoji s svojo lepoto vsako sprejemljivo srce.«

Pravcato Steletovo »darilo« Loki je bilo razvozljanje poprej anonimnega »Mojstra sv. Ožbolta« iz druge četrtine 16. stoletja, katerega obrtniško solidni čopič je na prehodu iz pozne gotike v poljudno varianto severne renesanse okrasil množico cerkva ne samo na Loškem, marveč tudi drugod po Gorenjskem vse do Bohinje, po Soški dolini in Tolminskem in celo v Beneški Sloveniji. V računski knjigi je namreč odkril zapis o poslikavi cerkve sv. Ožbolta in v njem slikarjevo ime »Maister Bartolome von Lack«; slikar je nato prešel v strokovno literaturo kot »Jernej iz Loke«. Z mojstrom Jernejem je bila Škofja Loka tik pred intermezzom reformacije prisotna vsaj na dobri tretjini slovenskega ozemlja.

V razpravah o naši poznogotski dvoranski arhitekturi, ki je imela eno od žarišč zelo verjetno v Škofji Loki, je dobila častno mesto župnijska cerkev sv. Jakoba, približal pa se nam je tudi stavbenik Andrej iz Loke (»Andre von

Lack«), katerega ime in mojstrsko znamenje je vklesano na več cerkvah v Beneški Sloveniji (v Porčinja, Briščah, pri Sv. Ivanu v Čelé — Landarski jami) leta 1477 in v osemdesetih letih na Ponikvah nad Bačo. Tako je Andrej iz Loke pregnal iz literature v napačnem branju ujetega »Andreja iz Loža«.

Ikonografski in kulturnozgodovinski značaj freske Svete Nedelje v Crngrobu, nastale v petdesetih letih 15. stoletja, je Stelè razkril leta 1939 tudi pred mednarodnim umetnostnozgodovinskim forumom na XV. mednarodnem kongresu umetnostnih zgodovinarjev v Londonu in nato še v posebni razpravi.

Mnogi Steletovi zapiski so po viharju druge vojské zadobili že značaj virov. Uničeni so bili nekateri arhivi, na primer v Poljanah, uničeni ali hudo poškodovani nekateri spomeniki. Še v Škofji Loki sami poznamo izgube, ki jih ni vseh zakrivila vojska. Tako je izginila sled za veliko, ikonografsko enkratno oljno sliko Kristusa v stiskalnici, ki je bila v zasebni lasti; poznamo jo samo po popisu v konservatorjevem notesu iz leta 1925, ki pove, da je bila v svoji motivni vrsti izjemna. Cela vrsta imen še drugih slikarjev in podobarjev se je po Steletovi zaslugi razkrila na Loškem: umetni mizar Heinrich Göttinger, slikar Martin Blažič, kranjski pozlatar Franc Wankho (Banko?), zidar Štefan Maček, rezbar Hans iz Loke... Seveda se je oddolžil tudi loškim baročnim umetnikom, umetnikom 19. stoletja in naših dni — če ne drugače vsaj v leksikonih (tudi v svetovnem Thieme-Beckerjevem Leksikonu umetnikov vseh časov in ljudstev) pa v uvodih v kataloge razstav. Vse to se steka v počastitev umetnostne kulture loškega ozemlja.

Če bi hotel naštet ali omeniti vse Steletove knjige, razprave in notice, v katerih se je — včasih z dolgimi odstavki — pomudil ob loških umetnostnih spomenikih ali umetnikih, bi bil seznam pošteno dolg. Vendar pa naj opomnim vsaj na tiste Steletove objave, ki razkrivajo že z naslovom, da zadevajo loško umetnost:

Stara župna cerkev v Zireh. — Ljubitelj krščanske umetnosti, Maribor 1914, str. 18—22.

Slikar Jernej iz Loke. — Glasnik Muzejskega društva za Slovenijo IV/V, VI A, Ljubljana 1925, str. 24—31.

Epigrafične drobtine. Stavbar Andrej iz Loke. — Zbornik za umetnostno zgodovino V, Ljubljana 1925, str. 47—49.

Strahlova oporoka in naše ustanove. — Zbornik za umetnostno zgodovino XI, 1931, str. 68—74.

Gotske dvoranske cerkve v Sloveniji. — Zbornik za umetnostno zgodovino XV, 1938, str. 1—43.

L'ensemble iconographique de l'Imago pietatis (le Christ souffrant) de Crngrob. — Zbirka vsebinskih posnetkov XV. mednarodnega umetnostnozgodovinskega kongresa v Londonu, 1939, str. 55.

Ikonografski kompleks slike »Svete Nedelje« v Crngrobu. — Razprave AZU. Filozofsko-filološko-historični razred II, 1943, str. 401—438.

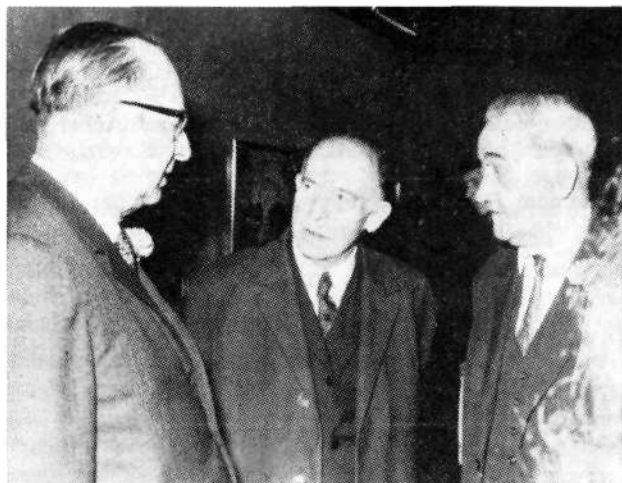
Ivan Grohar. Retrospektivna razstava (uvod v katalog). Moderna galerija, Ljubljana 1958.

Crngrob. (Spomeniški vodnik), Ljubljana 1962.

Pogosto smo dr. Steleta srečevali ali spremljali po Škofji Loki, ga videvali na zborovanjih Muzejskega društva in zgodilo se je, da je bila zadnja dr. Steletova pot med naše umetnostne spomenike usmerjena v Selško dolino — le malo dni pred smrtjo. Zato se bo najbrž marsikdo začudil, da v Loških

razgledih ne najdemo kakšnega njegovega prispevka. Vsaj ob stoletnici profesorjevega rojstva pa le pretrgajmo ta molk. V Steletovi zapuščini sem namreč našel na razpravo, ki se mi zdi, kakor da bi bila napisana nalašč za Škofjo Loko — govori namreč o umetni obrti, ki je prav na Loškem pognala globoke in zelo rodovitne korenine in dala tudi lepe sadove. Stelè je razpravo napisal leta 1940 za Zbornik slovenskega obrta 1918—1938, ki je bil v tiskarni že postavljen, a je izid preprečila okupacija. Zdi se mi, da tekst, ki ga obliva kar lahna nostalgичna meglica, po pravici zasluži, da ga objavijo prav Loški razgledi, saj diha iz njega nekaj tistega ustvarjalnega razpoloženja, ki je odločalo v stoletjih v loški deželici; v dobrih štirih desetletjih, odkar je bil napisan, ni izgubil prepričljivosti. Stelè v njem Škofjo Loko nekajkrat omenja, a tudi sicer bi prenekatero trditev lahko pomerili po njenem umetnostnem utripu. Ko govori avtor o moči delavniškega izročila, se zateče za ilustracijo k delavnici slikarja Jerneja iz Loke, drug, še bolj zgovoren primer pa mu nudi v razvejani družini zasidrana tradicija podobarske delavnice poljanskih Šubicev. Da, če bi Stelè namenil svojo študijo za Loške razglede, bi najbrž z veseljem razgrnil pred bralcem enkratno razrast likovnih talentov, ki jo lahko zasledujemo od hotoveljskega rezbarja Pavla Šubica v poznem 18. stoletju do rodovne veje Štefana Šubica v Poljanah in do njegovih bratov Blaža in Janeza, katerih zadnji je utrdil podobarsko delavnico v Škofji Loki. V Poljanah sta odgnala kot najžlahtnejša sadova Štefanove družine Janez in Jurij Šubic, a tudi njuni bratje so segli po čopiču in dletu: slikarja Lojze in Pavle, podobar Valentin. Poljudnejša podobarska družina »loškega Janeza Šubica« je rodila Ivana Šubica, ravnatelja Obrtne šole v Ljubljani, njegov sin pa je bil slikar in restavrator Mirko Šubic. Lojzetov sin je bil slikar Rajko Šubic. Danes nadaljuje umetniško tradicijo družine slikar in grafik Ive Šubic. — Podobno se je likovno razživela družina loških Jamškov, katerih delo spremljamo od leta 1628 do leta 1755. Cel grozd slikarjev, rezbarjev in pozlatarjev Jamškov poznamo: Andreja, Filipa Jakoba, Urbana, Jerneja,, Andreja Jožefa, Franca Antona, Janeza, Valentina, pa se je najbrž še kateri izmaknil pregledu. Zdi se nam, da so se kakor živi studenci rojevali po vseh hribih in dolinah

Loška rojaka, slikar Gojmir Anton Kos in zgodovinar Milko Kos, v družbi s Francetom Steletom leta 1969

loškega pogorja ljudski umetniki, slikarji panjskih končnic, slik na steklu, rezbarji lesenih kipcev vse do jasličnih figuric, samouško in obrtniško šolani podobarji in akademski slikarji: slikarji Janez Mihael Reinwaldt, Anton Tušek, Gvidon Birolla, Anton Ažbe, Ivan Grohar, France Košir, Maksim Sedej, — podobarji Marko Peterneel iz Davče, Janez Grohar in Janez Grošelj iz Železnikov, Luka Čeferin iz Leskovice, Ivan Poljanec iz Gorenje vasi, Matija Bradaška iz Lučin... Tod se je meja med umetno obrtjo in stilno umetnostjo, ki jo Stelè sicer postavlja že na konec srednjega veka, zabrisovala menda še do nedavnega. Z loškega ozemlja segajo vitice posebne likovne nadarjenosti še na Cerkljansko in proti Idriji. Zato je škoda, da si Stelè ni zastavil vprašanja: zakaj se je prav v teh hribih porodilo toliko nadarjenih oblikovalcev? Ali gre zahvala posebnim družbenim in gospodarskim razmeram, ki so vladale na nekdanjem gospostvu freisinškega škofa, ki je pospeševal obrtniško dejavnost tudi zunaj mesta? A tudi Loka sama je dobila časten pridevek »pisana Loka«. Ali je vplivala bližina Furlanije in Italije in njunih umetnostnih zgledov? Ali je priklicala posnemovalce prastara lokalna tradicija? Da, vredno bi bilo nadrobno pregledati in razčleniti, kako se prelivajo tod ljudska in obrtniška in stilna umetnost, kakšno kvaliteto je vsaka od teh dosegla v svoji vrsti in v razmerju do drugih dveh, kakšna je njihova dinamična moč, kakšna širša odmevnost. To pa so že vprašanja, ki ponujajo roko ne samo umetnostnemu zgodovinarju in narodopiscu, marveč celo psihologu.

Stelè bi bil nezvest sam sebi in svojemu razmerju do umetnosti, če bi ne spoštoval enako preprost izdelek ljudskega umetnika ali podobarja kakor umetnino s pečatom genialnosti. Za umetnino je vedno čutil človeka in v njej iskal stopnjo ustvarjalčeve iskrenosti. In ne nazadnje — v umetninah je doživljal usodo in umetnostno voljo ljudstva, iz katerega je izšel, zemlje, na kateri se je rodil. To dokazuje tudi študija »Umetnost in obrt«, ki jo v njegov spomin objavljamo.

Zusammenfassung

DER KUNSTHISTORIKER PROF. F. STELÈ UND DAS GEBIET VON ŠKOFJA LOKA

Am 21. Februar 1986 wird der hundertste Jahrgang des Geburts des Kunsthistorikers Dr. France Stelè (geb. in Tunjice bei Kamnik, gest. 10. August 1972 in Ljubljana) gefeiert. Der verdienstvolle Kunstforscher hat sowohl als Denkmalpfleger wie auch als Universitätsprofessor der Kunstgeschichte des Gebietes von Škofja Loka viel Sorge und wissenschaftlicher Arbeit gewidmet. Darum veröffentlichen wir zu seinem Gedächtnis in diesem Jahrgang der Loški razgledi seine im Jahre 1940 verfasste, doch damals nicht im Druck erschienene Abhandlung »Kunst und Gewerbe«.